

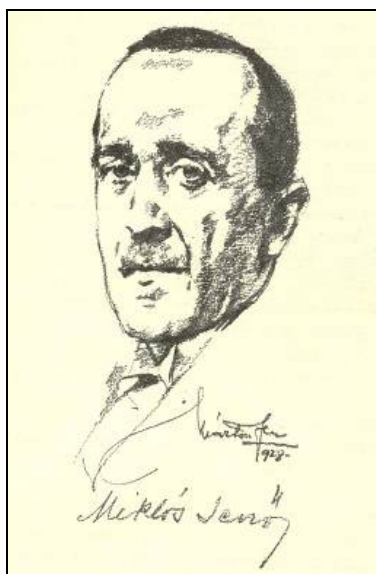
A Bolyaiak a Nemzetiben
Miklós Jenő 1935-ben bemutatott színművéről

A play on Bolyais life

Piesă de teatru despre cei doi Bolyai

SZABÓ Péter Gábor

Szegedi Tudományegyetem
E-mail: pszabo@inf.u-szeged.hu

Miklós Jenő
(1878–1934)

ABSTRACT

A theatre play is presented on the life of Farkas and János Bolyai played in 1934.

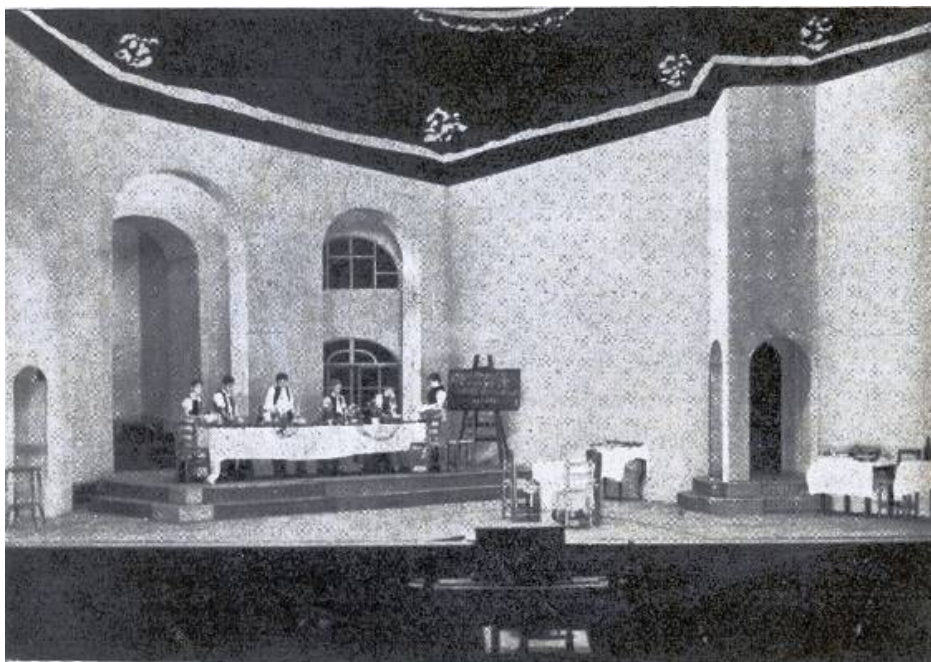
REZUMAT

Se descrie o piesă de teatru despre viața lui Farkas și János Bolyai care a fost prezentată la Budapesta în 1934.

A Budapest Székesfőváros Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága kiadványaként 1935-ben megjelent Krónika a budapesti Nemzeti Színház Miklós Jenő *A Bolyaiak* című három felvonásos drámájának is tartalmazza műsorkísérő füzetét. A darab szövege – tudomásunk szerint – nyomtatásban sosem jelent meg. Kristóf György 1947-ben Kolozsvárott kiadott *A két Bolyai alakja szépirodalmunkban* című tanulmánya azonban megemlíti ezt a művet is „melynek magva – az 1935. évi Vojnits-díjról szóló akadémiai jelentés szerint – a méltatlan viszonyok közé került lángész tragikuma, a nagy lélek felmorzsolódása a kicsinyes környezetben”. Jelen írásunkban a darab felvonásainak eseménytörténete, a színpadi felvételek és a korabeli kritikák alapján próbálunk képet alkotni az akkori előadásokról.

Miklós Jenő a felvidéki Nagyapponyban született 1878. április 26-án. Középiskoláit Nyitrán végezte, majd Budapestre került és az egyetem jogi fakultására iratkozott be. A „szépségek láza, amelyeket önmagában őrzött” azonban hamarosan elterelte a száraz jogtudománytól és a szerkesztőségek felé sodorta. Harminc éven keresztül volt újságíró. Minden érdekelte, de legfőképpen a műtermek, a színpadok és az írók világa. Maga is írt cikkeket, színházi kritikákat, könyvismertetőket, novellákat. A *Hetedhét országon* című verseskötete mellett nagy sikert aratott *Madárka* című regénye. Írt szindarabokat is, ilyen volt a *Hattyúdal*, valamint a *Mókusok*. A *Bolyaiak* című drámáját, melynek megírását több éves készülődése és tanulmánya előzte meg, 1933-ban adta be a Nemzeti Színházhoz. Bemutatására azonban már csak a szerző 1934. január 1-én bekövetkezett halála utáni évben került sor.

A dráma I. felvonása a marosvásárhelyi kollégium konviktustermében játszódik, a színlap tanúsága szerint 1833-ban.

A marosvásárhelyi kollégium konviktusterme (I. felvonás)

„A marosvásárhelyi kollégium boltozatos konviktustermében Bolyai Farkas professzor hatvanadik születésnapját ünneplik. Együtt van a tanári kar, családjukkal, a kollégium perceptoraival, énekes- és táncosdiákokkal. Megjelenik az estélyen Teleki Anna grófnő is, Bolyai kedves patronusa, művészetek és tudományok mecaenása, Farkas régi, titkos szerelme is. Társaságában Wesselényi Miklós báró és Teleki gróf főkurátor. Bolyai Jánosról is sok szó esik. Ő a hazai természetlenségben megfeneklett Farkas egyetlen reménysége. Bizik benne, hogy zseniális fia tölti majd be azt a hivatást, aminek ő, külföldről hazatérve, a hazai temetőben elszűrülve már megfelelni nem tudott. Remegve várja a nagy göttingai matematikus, Gauss levelét, mert elküldte neki fia művét és reméli, hogy Jánost, aki jelenleg mint kapitány katonáskodik, a jövőben talán összehozhatja még a matematika fejedelmével. Jánosról nem keringenek éppen a legjobb hírek. Szenvedélyes, vad, párbajozó, kalandot kalandra halmozó ifjú – éppen ezért rokonszenves a nőknek, legendás hős. Anna grófnőt különösen érdekli a fiatal katonatudós sorsa, melegen, titkon őriz szívében egy emléket, közös bécsi útjukról, amikor Jánost a bécsi katonai Akadémiára vitték. A multság kellős közepén váratlanul betoppan János. A nők nagy örömmel, Farkas megdöbbenéssel és balsejtelmekkel fogadja. Sejtelmei valóra válnak. János kilépett a katonai szolgálatból, itthon akar letelepedni. Hazahozta a honvágy. Farkas ettől rettegett leginkább. Nehogy fia is az ő sorsára jusson. A tényen azonban egyelőre változtatni nem tud. A vendégek között van Zeyk József is, aki levelet hozott Farkasnak Gausstól. Rendkívüli izgalommal veszik át az üzenetet. Gauss nagy elismeréssel nyilatkozik Jánosról. De semmi több. Csalódtak mindketten. Van a vendégek között egy fiatal árvaleány, Rozál, aki első pillanattól kezdve János rajongó csodálójául szegődik. Jánost azonban Anna grófnő szépsége bilincseli le, Farkas keserűségére.”

A II. felvonás egy évvel később folytatódik.

A kolozsvári Teleki-ház parkja (II. felvonás)

„A kolozsvári Teleki-palota oszlopos tornácán játszódik. Anna-bált tartanak éppen Teleki grófnő névnapján. János komor és kiábrándult. Már elege volt a hazai egyhangúságból. Nem bírja elviselni az élet primitív formáit, magárahagyottságát, a szürkeséget, ami körülveszi, a zseni itthon óriás méreteket öltő társatlanságát. Mindössze apjában van némi kárpótlása, ő az egyetlen, aki értékelni tudja s megéri roppant vívódásait. De ellentétek is vannak köztük. Gauss ismét ír, fölényesen, s a megelőzött tudós titkolt irigységével. János erősen felindul a fölényeskedő hangon s elhatározza, hogy Göttingába megy, kiverekedni a maga igazát és helyét a világban. Pénze azonban nincs, Farkastól sem remélhet segítséget. Elpanaszolja keserűségét Anna grófnőnek, aki kölcsönt ajánl fel göttingai útjára és mindenben helyesli elhatározását. Farkas azonban közbelép, megtiltja Jánosnak, hogy elfogadja a kölcsönt, a nemes segítséget, amit valamikor ő is igénybevett s ma se fizetett vissza, ami szolgaságba kötötte Anna grófnővel szemben s ami – ezt csak érezteti – útját vágta Annához fűződő titkolt szerelme beteljesülésének. János az összetűzés hevében kijelenti, hogy, ha akarná, feleségül is vehetné Annát. Farkas ez a kijelentés nagyon mélyen érinti s hálás Anna grófnőnek, amikor János hirtelen megkérését szelíden és okosan visszautasítja. Ezzel viszont el is vágja János előtt az utat. A névnapélyen, melyet a falu jobbágyaival rendeznek Anna grófnő tiszteletére, ismét összetalálkozik Rozállal, magával viszi Domáldra, vállalt magányába. Ezzel el is dől sorsa.”

A III. felvonás tíz évvel később 1844-ben történik.

„Domáldon, Farkas kis szőlőjén, szerény házában játszódik. Évek teltek, Jánoséknak már két gyermekük van. Elvenni azonban még nem tudta Rozált, bármennyire is szerette volna, mivel nem sikerült előteremteni a kauciót. Rozál azonban nem elégedetlenkedik. Tűr és néha szenved is János durvaságaitól. Farkas érkezik, hogy menekülésre készítse öccsét. Kiűtött a forradalom, az oláhok garázdálkodnak. János azonban nem akar menni. Anna is megérkezik. Útban van Bécs felé. Szeretné magával vinni Jánost. Titkos küldetése is van. Wesselényi itt éri utól. A küldetés célja megkésített. Bécs forrong. Az út tehát hiábavaló lenne. Jánosban felébred a régi tűz. Anna azonban felemeli fátylát. Megöregedett. Megrendülve állnak szerelmük romjainál s búcsút vesznek egymástól örökre. János elküldi Rozált és gyermekeit Farkasékkal, maga ott marad, magára hagyva élete roncsai fölött. Még egyszer előveszi hegedűjét, melynek virtuóza volt valamikor, de keze már nehezen mozdul, ujjai merevek, ő azonban csodálatos hangokat hall. A lelke játszik, keze mozdulatlan. Megéri, hogy elvégeztetett. Kezéből kiesik a hegedű, belebámul a csillagos éjszakába, melynek ő adott új törvényeket, de amely most már végtelen messze esik tőle. Elbukott. Elbukott a szeretett, de gyilkos hazai rögön.”

Bolyai Farkas (Ódry Árpád)

Bolyai János (Kiss Ferenc)

Érdeemes a darab szereposztását megnézni, hiszen a mai közönség számára is számos ismerős nevet találunk a névsorban. A rendező (játékmester) Ódry Árpád volt, a színpadtervező Varga Mátyás.

Bolyai Farkas.....	Ódry Árpád
Bolyai János, a fia.....	Kiss Ferenc
Ormándi Rozál.....	Somogyi Erzsi
Gróf Teleki Anna.....	Tasnády Ilona
Gróf Teleki, főkurátor.....	Kürti József
Báró Wesselényi Miklós.....	Petheó Attila
Zeyk József.....	Timár József
Déryné Széppataki Róza.....	Könyves Tóth E.²²
Szentpétery Zsigmond.....	Nagy Adorján
Báró Horváth Dániel.....	v. Garamszeghy
Udvarmester.....	Tapoleczay Gy.
Pánczél László, rektor.....	Bartos Gyula
Pánczélné.....	Vizvári M.
Piroska.....	Olty Magda
Léni, a felesége.....	D. Ligeti J.
Jozefa.....	Gobbi Hilda
Demjén, professzor.....	Tábori Imre
Demjénné.....	M. Iványi Irén
Ilona.....	Sas Piroska a.n.
Terézia.....	Eőry Kató
Benigna.....	Szörényi Éva
Gárda, professzor.....	Fehér Gyula
Sára, a felesége.....	Vaszary P.
Vályi, professzor.....	Gabányi László
Rebeka, a felesége.....	T. Halmy M.
Amál.....	Szilassy I. a.n.
Veronika.....	Gyulányi E. a.n.
Éva.....	Vándory Margit
Ördög Tamás, professzor.....	Hosszu Z. dr.
Ördögné.....	Szabó Margit
Julia.....	Szendrey I. a.n.
Gizella.....	Bölcsöldi S. a.n.
Tiszteletes.....	Bodnár Jenő
Kunc Domokos.....	Pethes Sándor
Bölöni, tanító.....	Pataki József
Makkai, tanító.....	Major Tamás

²² Könyves Tóth Erzsébet unokaöccsének Könyves Tóth Kálmánnak a közelmúltban jelent meg Bolyai Farkas, *Úrtan elemei kezdőknek* c. könyvének jegyzetekkel ellátott átirása és új kiadása (Polygon, Szeged, 2009).

Bara, tanító	Matány Antal
Ercse, tanító	Juhász József
Kása, vendiák.....	Kürthy György
Egy színész	Kamarás Gy. a. n.
Másik színész.....	Ujlaki T. a. n.
Gróf Bethlen Domokos.....	Ónodi Ákos
W. J. gróf	Kovách A. a. n.
W. J. grófné	Lukács M. a. n.
I. I. gróf.....	Szendró J. a. n.
I. I. grófné.....	Szeleczky Z. a. n.
B. Á. gróf.....	Forgách A. dr.
B. P. báró	Somody K.
Parasztgazda	Gyenis Ede
Egy jurista.....	Harkányi Ö. a. n.
Tanárok, diákok, katonák, urak, dámák, népbeliek	

„Amint hallgatom a szöveget, fölismerem régi, kedves barátom régi gondolatait, érzéseit, szempontjait, s fejem fölött, a levegőben egyszerre látom derengő arcélét is, mely mindig vékony volt és halovány, mind a negyedére fogyott holdvilág.” – írta Kosztolányi Dezső az Ünnep, 1935. október 10-én megjelent számában (Kosztolányi Dezső, Színházi esték). Kosztolányi ráérezett a darab alapvető problémájára: „a lángészt nem lehet ábrázolni a színpadon. A lángésznek – a lángeszűségnek – nincs látható, hallható jele és jegye. Milyen is a lángész a maga külső mivoltában? Olyan, mint a többi közrendű halandó. Van sovány lángész, és van kövér is, van borzas-kócos, és van kopasz is, van, aki csupa tűz, és van, aki olyan hideg, mintha ereiben vér helyett aludttej folynék. Egy költői lángészt még talán közelebb hozhatunk a nézőtérhez, hiszen véralkata többnyire szikrázó, szeszélye vagy szenvedélye – az ő költői anyaga – érzékeltetheti rendkívüli voltát. De mit tehet a szerző két olyan lángésszel, aki a számtan és mértan elvont kérdéseivel, a térrel és a párhuzamosokkal foglalkozik, s az egyik fűtő- és főzőkemencét talál föl, a másik pedig Lobacsevskijt megelőzve megdönti az eukleidészi mértan alapját, és rámutat a föltétlen mértanra? Homlokukra nem ragaszthat címkét, amely azt jelzi, hogy lángelmék.” Kosztolányi számára az a jelenet vésődött igazán emlékezetébe „amikor apa és fiú összecsap, és vadkani dühvel, hörögve marcangolja egymást.”

Székely táncosok (II. felvonás)

Schöpflin Aladár a *Nyugatban* (1935. 11. szám) azt írja a szerzőről, hogy „tévedés volt nagy és erőt kívánó témához és nagy színpadi apparátushoz nyúlnia, s még nagyobb tévedés volt a Nemzeti Színház részéről az írónak ebből a tévedésből született darabját, még hozzá változatlanul előadni, úgy, ahogy az író megírta. [...] Miklós Jenő széles környezetrajzzal akarta az abszolút geometria megoldójának tragikumát megértetni, de ez a környezetrajz nagyjából konvencionális vonásokból van összerakva és nincs bizonyító ereje. Hiszen a környezet nem is viselkedik olyan idegenül. Ha nem is értik, de legalább megbecsülik a tudóst. És semmiképpen sincs megmutatva az ifjabb Bolyai zsenialitása, mint ahogy a tudós vagy művész zsenialitását aligha nem lehetetlen is színpadon ábrázolni.” – jut Schöpflin is Kosztolányihoz hasonló következtetésre. „Hogy Bolyai Farkas a születésnapját ünneplő tömegnek magyarázza az iskolai fekete tábla előtt fia felfedezését, ez nem mond semmit, – drámai és színpadi naivitás. Marad a fiú és apa közötti konfliktus, amely egészen elszakad a környezettől. Nem tudós voltukkal és nem ellentétes jellemükkel ütköznek össze, hanem szerelmükkel a szép Teleki grófné iránt, anélkül, hogy az összeütközésben a nőnek szerep jutna. A darab mögötti mozgató erők összekuszálódnak, a cselekmény jelenetről-jelenetre ingadozik, a motívumok, amint összehalmozódnak, egyre zavarosabbak, – s végül sem világos, miért vonul vissza s züllik el domáldi kis szőlejében Bolyai János.”

A darab központi jelentének Schöpflin is azt érezte, amikor a két Bolyai összecsap: „amit lehet, összefogja nagy erőfeszítéssel a két főszereplő, Ódry Árpád, aki az apa alakját jeleníti meg az öreg tudós erejének, ingerlékenységének és büszkeségének ábrázolásával és Kiss Ferenc, aki a fiúból szertelenségének hangsúlyozásával igyekszik életteljes alakot csinálni. A darab főjelenetében, mikor a két férfi összerobbán, a végső harag pillanatában egymásra ismer és egymásra borul, sikerül a dráma magaslatára emelni játékukat.”

*Bolyai Farkas (Ódry Árpád) és Bolyai János (Kiss Ferenc)
Miklós Jenő színművében*

A szépirodalmi és művészeti képes hetilap az *Új Idők* a bemutatóról Ebeczki György tollából közölt ismertetőt. Ebeczki a Nemzeti Színház előadását és a rendezést gondos művészi munkának találta, Somogyi Erzsébet alakítását a nagy orosz színésznőkéhez hasonlította. Külön kiemelte a szép díszleteket, a harmadik felvonás színpadi képét a hideg kék egével és dúlt fáival megrázó erejűnek tartotta. Miklós Jenő művéről azonban azt írta, hogy bár az apák és fiúk harca, a magyar zseninek lenni probléma, felfedezni és kinyilatkoztatni egy nagy igazságot egy értetlen korban, valamint egy életen át szeretni valakit, aki nem lehet a miénk súlyos drámai tartalmat hordoz, de ez a színdarab mégsem dráma, sokkal inkább „dramatizált életregény lírai szép-

ségű részletekkel”. Majd így folytatja: „Költő írta, lírai lélekkel, akiből hiányzik a drámaíró szűkszavúsága, határozottsága, feszültsége. Gyönyörű, tiszta mondatokban, sokszor a fájdalomtól elfúló hangon, a túlterhelt szív lázas dobogásától akadozva beszél a két Bolyai sorsáról. Arról a mély és vak magyar éjszakáról, amelyben ez a két tündöklő magyar lángelme élt. A kietlenül kemény magyar ugarról, amelybe belecsorbult, belerozsdásodik a talentum ekéje. A nyárról, amely visszahozhatatlanul ellobog és a halálról, amely egyetlen bizonyosság a földön. Férfiasan komoly, tengerszemélyiségű, hegedűhangú szabad versek fonódnak egymásba a színpadon. Szép, forró, fájdalmas versek, de nem drámai cselekmény és nem drámai párbeszéd.”

Ezek az írások korabeli szemtanúk véleményét tükrözik. Feleslegesnek tartanánk a Bolyai-kutatás mai ismeretei alapján „ízekre szedni” a cselekményleírást. Megtehetnénk, hiszen látható, hogy több történeti szempontból téves esemény szerepelt a darabban, erősen érződik rajta Tabéry Géza *Szarvasbika* c. regényének hatása is. Sokkal fontosabbnak tartjuk azonban megérezni és megérteni a szerző szándékát, a Bolyaiak magyar sorstragédiájára való figyelem felhívását. Örvendetes azonban, hogy *Bolyai Jánosnak nagyon tetszett a darab!*

* * *

A matematikus Bolyai János fiának, Bolyai Dénesnek Lőrincz Arankával 1903-ban kötött házasságából 1907-ben született Bolyai János nevű gyermeke. Az unoka Bolyai János 1932-ben kötött házasságot Taraba Magdolnával. A korabeli újságok beszámoltak arról, hogy a fiatal pár is látta Miklós Jenő darabját. A *Kis Újság* 1935. október 11-én megjelent számából idézünk: „A Nemzeti Színház új darabjának a »Bolyaiak« című drámának egyik legutóbbi előadását feszült figyelemmel, izgatottan és meghatottan nézte végig egy fiatal pár. Ingyen jeggyel nézték végig az előadást, mert levelet írtak az igazgatóságnak, amelyben közölték, hogy rendkívül szerény anyagi viszonyaik miatt nem képesek megvásárolni a színházjegyet. A színház ki is utalta a két földszinti tiszteletjegyet, hiszen ennek a fiatal férfinak és nőnek igazán végig kellett nézni Miklós Jenő drámáját. Ők ugyanis a színpadon szereplő Bolyai Farkasnak és Jánosnak legegyszerűbb leszármazottjai: Bolyai János, a székesfővárosi elektromos művek tisztviselője és felesége. Bolyai Bolyai János, a Lehel-utca egyik városi bérházában lakik, egyetlen udvari szobából álló lakásában. A szoba egyik sarkát öltözőnek kerítették el, ott van a mosdó. Két gyerekszobába való fehér vaságy és két kerti szék; ez a szoba kényelmi berendezése.”

A lapnak Bolyai János és felesége nyilatkozott is:

„– A nagyapámról és dédapámról írott könyveket mindet ismerem, – mondja Bolyai János –, de a darabról csak akkor szereztem tudomást, amikor már a színház hirdette. Sajnálom, hogy nem vehettem részt a próbákon, mert sok tanáccsal segíthettem volna a színháznak, az előadás azonban így is nagyon tetszett, mert mondhatom, a darab nagyon ragaszkodik a valósághoz és a szereplők valóban olyanok, amilyeneknek én elképzeltem őseimet. Különösen áll ez Odry Árpádra, aki tökéletes Bolyai Farkas. Kiss Ferenc játéka is nagyon tetszett, de figurában kevésbé közelítette meg nagyapámat, aki sokkal magasabb és szikárabb volt, mint ő. Való az, hogy apa és fiú között sokszor merült fel éles ellentét, de ez az ellentét mindig tudományos természetű volt, szerelmi téren sohase vetélkedtek, ezt a szerző már a romantika kedvéért állította be.

– A darab díszletei is nagyon szépek, de a domáldi szőlő nem volt olyan kietlen, mint a színpadon. A szőlőben még kis kúria és vízesés is állott, valósággal kis paradicsom volt, mint azt János nagyapám leveleiből olvasni lehet. Egyébként az életben nem folytatódott annyira tragikusan a Bolyaiak sorsa, mint a darabban, mert Bolyai János bekerült Marosvásárhelyre, ahol kapitányi nyugdíjából élt és feleségül vette nagyanyámat, Orbán Rozáliát, akitől pedig a darab harmadik felvonásának a végén elválik.

– Bolyai János és a férjem között nagyon sok rokonvonal van – mondja a fiatal Bolyainé. – Ő is szeret rajzolni, muzsikálni...

– Csak nincs miből – mondja a férj. – Ötödik éve vagyok az Elektromos Művek tisztviselője és még mindig csak 27 pengő a heti bérem. Ebből az összegből bizony nem tudunk megélni, csak adósságot csinálni. Én 1929-ben menekültem el Erdélyből, amikor be akartak sorozni a román tengerészethez. Nem is tudtam befejezni a tanulmányaimat, mert nagyon szegény voltam. Szeretnék tanulni, szeretnék emberi életet élni, de manapság lakásom se lesz. Huszonhat pengő a szobám havi bére, de azt se tudom fizetni és most kilakoltatás előtt állok. Mindennap várom a parancsot, mikor kell itthagyni ezt a »lakást«.

– És ami a legjobban elszomorít, nem tudom folytatni a Bolyaiak nemzetségét. Volt ugyan egy kisfiam, aki egy évvel ezelőtt meghalt. Ő is szegénységünk áldozata. Alig néhány hetes volt, amikor megbetegedett és hosszú betegeskedés után meghalt. Pedig őt is Farkasnak hívták, mint szépnagyapját és olyan okos volt már néhány hónapos korában, hogy mindenkinek föltűnt. Biztosra vettük, hogy benne folytatódik a nagy Bolyaiak lángeze. Legnagyobb vágyunk, hogy a Bolyai-családnak magva ne szakadjon, de heti 27 pengős fizetés mellett, ez sajnos, lehetetlen...”

Szerencsére nem szakadt meg a Bolyai-nemzetség. Bolyai Jánosnak még három fia született: 1945-ben Bolyai János, 1947-ben Bolyai Csaba és 1950-ben Bolyai Farkas.

*Bolyai János (1907–1971) családjával (valószínűleg 1934-ben).
Megjelent a Délibáb című színházi hetilap 1935. október 19-i számában.*